

УДК 32.019.51:398.22(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v053.2025.39>**Л. О. Левченко**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-4030-7272>

кандидат політичних наук,

доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Приватного вищого навчального закладу

«Європейський університет»

ВПЛИВ ОСОБЛИВОСТЕЙ МЕНТАЛІТЕТУ НА МАСОВУ ПОЛІТИЧНУ СВІДОМІСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Політична свідомість є складовою суспільної ментальності – сукупності глибинних уявлень, переконань, стереотипів, які формуються історичним досвідом і передаються з покоління в покоління. В українському суспільстві політична свідомість залишається суперечливою, а її особливості часто становлять бар'єри для формування зрілої демократії. Розуміння цих ментальних проблем є ключем до політичної модернізації країни. Майбутнє кожної держави значною мірою залежить від того, наскільки успішно вона усвідомлює свої цілі і інтереси, та наскільки вірно поєднуюватимуться інтереси самої держави з інтересами її громадян, а також наскільки громадяни й еліта зможуть порозумітися і якою мірою зможуть консолідуватися навколо ідеї державотворення. Саме тому у цій статті ми зосереджуємо увагу на характерних ментальних рисах українців, як важливого компонента при формуванні політичної позиції, світогляду, мотиватора прийняття рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика української ментальності розглядається у філософському, соціологічному та культурологічному контекстах. Так в роботах І. Кресіної, Ю. Шайгородського, Н. Новікової, Л. Постола, О. Рудакевича аналізується дуальність свідомості українців – між свободолобством і патерналістськими настроями. В Горбатенко аналізує історичні передумови формування комплексу меншовартості. Дослідження О. Кулеби, Н. Єфтені, О. Лютак вказують на пострадянську трансформацію свідомості, яка супроводжується недовірою до влади, патерналізмом, низьким рівнем політичної культури. М. Морарь досліджує регіональні відмінності ментальності, акцентуючи увагу на «ментальному кордоні» між Сходом і Заходом країни. Уилсон і Скељчук наголошують на ролі історичної пам'яті та символічної боротьби за ідентичність. Узагальнено, науковці сходяться на думці, що ментальність українців – це результат історичних травм, колоніального минулого, а також сучасних викликів. Її трансформація вимагає освітніх змін, розвитку критичного мислення та посилення громадянської активності.

Формулювання цілей статті. Беручи до уваги вищесказане, ми ставимо метою статті визначення характеру та особливостей впливу ментальних рис на політичну свідомість індивідів. Для досягнення мети поставлено наступні дослідницькі завдання: 1) визначити сутність категорії «менталітет»; 2) охарактеризувати основні риси українського менталітету; 3) проаналізувати вплив ментальних рис на політичну свідомість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Настан, тенденції і перспективи розвитку політичної свідомості суттєво впливає ментальність народу. Ментальність, як і багато інших ознак, притаманних нації, важко виміряти. «Ментальність така ж невловима, як і об'єктивна. Вона існує і визначає. Її не може не бути. Ментальність є одночасно і повітрям психічного буття індивіда, і підґрунтям для існування нації» [14, с. 192].

Усвідомлені елементи менталітету тісно пов'язані зі сферою несвідомого, яка розуміється відносно до етносів і націй як колективне безсвідоме. У загальному вигляді ментальність може бути визначена як певна, характерна для конкретної культури специфіка психічного життя репрезентуючих цю культуру людей, психологічний архетип тієї чи іншої людської спільноти, детермінований економічними та політичними умовами життя в історичній ретроспективі.

Ментальність уособлює сутність колективної свідомості. Ідея на рівні ментальності – це не продукт індивідуального світобачення, а емоційний ґрунт, на якому виникають ідеї й символи. Пізнавальна цінність ментальності як психологічного субстрату полягає в тому, що вона являє собою відображення історичного процесу у суспільній свідомості, значною мірою трансформоване ідеологічними нашаруваннями, подекуди спотворене.

Виходячи з етимології слова, зміст категорії «ментальність» міститься в когнітивній сфері та визначається насамперед знаннями, які використовує спільнота. Знання формують уявлення про навколишній світ, який виступає ґрунтом ментальності, визначаючи разом з домінуючими потребами та архетипами колективного безсвідомого ієрархію цінностей, що характеризує дану спільноту.

За визначенням Н. Новікової, ментальність – це спільне «психологічне оснащення» представників певної культури, що дає змогу інтегрувати хаотичний потік різноманітних вражень в структуру характерного світобачення. Ментальність зберігає генетичний код народу, допомагає зрозуміти закономірності розвитку культури, історії, суспільних цінностей. На цьому базисі з'являється відчуття ідентичності, на якому базується політична свідомість [8, с. 32].

З точки зору політології, ментальність являє собою відповідний рівень суспільної свідомості та пов'язаний з нею спектр життєвих позицій і моделей поведінки; спільний для членів суспільно-політичної групи чи організації своєрідний політико-психологічний тезаурус, який дозволяє сприймати існуючу соціально-політичну реальність, оцінювати її й діяти згідно з усталеними у суспільстві нормами, адекватно сприймаючи й розуміючи при цьому один одного.

Для українського етносу суттєвим моментом у становленні менталітету стали яскраво виражені автохтонність і формування способу життя у відповідності з місцевим ландшафтом.

Можна сформулювати провідні ознаки ментальності українського народу.

Інтровертивність вищих психічних функцій у сприйнятті дійсності, що виявляється у зосередженості особи на фактах і проблемах свого внутрішнього, особистісно-індивідуального світу.

Кордоцентричність, що проявляється у чутливості, любові до природи, яскраво відображених у національному фольклорі.

Анархічний індивідуалізм, прагнення до особистої свободи.

Перевага емоційно-чуттєвого компоненту психіки над волею та інтелектом. Уявлення про успіх, благо, про можливості людської особистості в українській думці якоюсь мірою інфантильні. «Українці – природні буддисти. Вони знаходять вихід не в катарсисі, а в каталепсії. Стороння спостережливості та індиферентності – це реакція безсильної перед світом і перед собою людини», зазначає О. Рудакевич [10, с. 130]. Конфлікт особистого і суспільного вирішувався українцем завжди на користь особистого. Несформованість свого «ми», своєї соціокультурної аури призводить до історичних колізій, різко полярних суджень про історію, про людство, про державність. Тут, з одного боку, мова може йти про політичні складові менталітету, а з іншого – про вплив ментальності на політичну свідомість суспільства.

З інтровертивністю пов'язується і український егоцентризм, що дає перевагу всьому особистому над усім загальним і спричинив вже не одну історичну катастрофу в Україні.

Інтровертивний характер українського індивідуалізму, його спрямованість на відособлення

індивіда від суспільства і від інших людей, спрямовує зусилля особистості на створення свого малого, індивідуального світу, на ізоляцію в ньому і відокремлення себе від соціуму. Саме цим можна пояснити парадоксальність сьогоденної ситуації, коли в нації індивідуалістів катастрофічно не вистачає соціально-активних людей.

Водночас ряд дослідників відзначають і контрастні якості інтровертизму та емоційності українського менталітету. За великого егоцентризму («моя хата скраю»), українці схильні до співчуття, гуманізму; при розвиненому братолюбстві, всепрощенні, що ослаблює агресивність, войовничість, українець здатен до помсти, бунту проти несправедливості, що посилюється тенденцією до анархізму; український інтровертизм не є замкнутим у собі, він лише спрямован на себе. Чуттєвість при інтровертизмі потребує контакту, оскільки українець не терпить самотності і спрямовує самовияв на зовнішній об'єкт [1, 5, 9].

Емоційність, домінування чуттєвого переживання над холодною розсудливістю чітко виявляється і в політичній сфері. Для української політики і минулого, і сучасного характерним є багатоманітність глобальних проєктів різної спрямованості, що мають на меті перетворення дійсності в цілому, або ж її окремих сфер. Але з питанням переведення політичних планів та цілей у практичну площину, прогнозуванням наслідків рішень, що приймаються, у вітчизняній політиці завжди були проблеми.

Егоцентричне спрямування уваги на внутрішній світ заважає й визнанню авторитетів. Українці визнають авторитет скоріше під впливом настрою, раптового захоплення, ніж в результаті аналізу репутації людини.

Є й інший погляд на вищезазначені якості українського менталітету. Так І. Кресіна емоційність та чуттєвість вважає не негативними, а навпаки позитивними рисами українського менталітету, вони виступають своєрідним захисним механізмом проти раціоналістичного руйнування душі, прикметою «нашої національної вищості». «Без сумніву, ми повинні зберегти й належно плекати здорову емоційність, бо розвиватися й рости можна тільки на ґрунті того, що вже маємо. Але треба звернути увагу й на розвиток нашого інтелекту й волі, щоб досягнути всебічний розвиток нашої особистості. Мусимо йти до цього шляхом виховання, але в будь-якому разі не відмовляючись від нашої емоційності, не висушуючи нашого серця, без знищення нашої людяності» [3, с. 227].

Таке переосмислення української емоційності може стати однією з умов подолання комплексу меншовартості у національно-політичній свідомості, який значною мірою ґрунтується на пріоритеті раціонального над ірраціональним та негативному ставленні до власного, внутріш-

нього, іманентного світу. Одним із ключових бар'єрів на шляху формування сильної української національної ідентичності є явище національної меншовартості. Це глибоко укорінене почуття власної неповноцінності у порівнянні з представниками інших культур чи націй, зокрема – імперських. В Україні меншовартість набуває специфічного характеру, сформованого внаслідок довготривалої колоніальної залежності, репресивної мовно-культурної політики та знецінення національної ідентичності [5, с. 98].

Протягом кількох століть український народ перебував під владою імперських утворень – Речі Посполитої, Російської імперії, Австро-Угорщини, а згодом Радянського Союзу. Найбільш руйнівний вплив на формування комплексу меншовартості мала саме політика Російської імперії та СРСР. Валуєвський циркуляр (1863) та Емський указ (1876) фактично заборонили використання української мови в публічному просторі. Радянська культурна політика розглядала українське як «провінційне», «селянське», а отже – менш цінне. Така системна дискредитація власної культури та мови призвела до поступового формування комплексу «другорядності» у свідомості частини населення [1, с. 57].

Попри здобуття незалежності у 1991 році, наслідки колоніального минулого продовжують проявлятися у ментальності. Типовими симптомами меншовартості є зневага до української мови, пріоритетність іноземних продуктів та експертів, недовіра до власних наукових, культурних, економічних здобутків. Часто українське сприймається як менш якісне, а отже, менш гідне поширення чи підтримки. Така ситуація гальмує процеси розвитку національної самосвідомості та консолідації суспільства.

Разом з цим, в останнє десятиліття спостерігається поступове подолання комплексу меншовартості. Революція Гідності (2013–2014), а особливо повномасштабна агресія РФ у 2022 році, стали каталізаторами для глибокої переоцінки національних цінностей. Українська мова, культура, історія й традиції почали сприйматися як фактори сили, а не слабкості.

Все більше громадян свідомо обирають українське, формуючи тим самим нову систему координат, у якій національна гідність стає ключовим орієнтиром. Національна меншовартість – не природжена риса українців, а результат тривалого історичного тиску. Її подолання можливе завдяки критичному переосмисленню минулого, формуванню позитивних ідентичнісних наративів та утвердженню національної гідності як базової цінності. Українське суспільство вже перебуває на цьому шляху, і саме від інтелектуальної еліти значною мірою залежить, чи стане процес подолання меншовартості незворотним.

Переважає більшість дослідників, аналізуючи український характер і ментальні особливості, виходили з визначального впливу географічного і геополітичного розташування України, специфіки клімату та господарського способу життя. Зв'язком українця з землею пояснюється домінування емоційного над раціональним. Вплив геополітичного становища на формування менталітету українців теж неоднозначне. Ним пояснюється надзвичайне прагнення свободи, стихія вільного самовизначення особистості, природний демократизм. Це спонукає до утворення різноманітних місцевих форм самореалізації на локально-суспільному та особистісному рівнях, і водночас до анархізму [9, 12, 13, 14].

На думку Н. Єфтені, тлумачення пограниччя лише на межі хліборобської і кочової цивілізації хоча і є справедливим, але вочевидь недостатнім. Адже Україна протягом історичного часу виступала як місцем зіткнення і взаємовпливу західного і східного християнства, а на додачу – ісламу й іудаїзму. З початку XVIII століття Україна виступала місцем перетину традицій, з одного боку європейської цивілізації, заснованої на провідній ролі міст (саме до неї належали українські землі з часів Київської Русі і до держави Богдана Хмельницького) а, з іншого боку, євразійсько-російської цивілізації, в якій ключова роль належала селам і панським маєткам. Цей ряд можна продовжити аж до XX століття, коли в 30-і роки Східна Україна була пограниччям диктатури пролетаріату, а Західна – європейської демократії, йдеться про роль української держави як моста між різними геополітичними та соціокультурними традиціями [2, с. 67].

Чисельні історичні факти підтверджують анархічний індивідуалізм українців, відсутність згуртованості, прагнення до особистої свободи. В умовах України державність тривалий час була чужорідною, турецькою, польською, російською, нав'язаним інститутом гноблення, який до того ж обмежував індивідуальну свободу та ініціативу. Природньо, що подібний досвід викликав у суспільній психології реакцію відторгнення.

Під впливом ідеалізму українці шанують традиції як субстрат певних ідеалів. Традиції виконують дисциплінуючу функцію, авторитет ідеалу набагато впливовіший за авторитет особи, а протиставлення колишньої свободи сучасній неволі зміцнює традиціоналізм.

Саме ці особливості українського менталітету в певний час сприяли популярності більшовицьких лозунгів. Вихованому на ідеях козацького демократизму і соціалістично забарвленого народництва, пересічному українцеві імпонували гасла про всевладдя рад, проголошення боротьби з бюрократизмом та багато іншого в більшовицькій риториці. І сьогодні, коли, здається, соціа-

лістична ідея дискредитована її викривленим втіленням в СРСР і повинна б сгинути, вона все ж виявляється живучою на тлі масового зубожіння народу в умовах перманентного реформування державних інститутів, законодавчої бази, економічного волюнтаризму [7, с. 107].

Відсутність суспільної єдності в умовах сучасного політичного розвитку проявляється в численних політичних кризах, протистоянні законодавчої й виконавчої гілок влади в політичній системі, в елементах певного протиставлення західного і східного регіонів України.

В той же час, самоврядний потенціал української ментальності, традиційний демократизм, психологічне несприйняття деспотичного характеру влади за умови створення сприятливих можливостей для його самореалізації позитивно впливають на процес державотворення [6, с. 26].

Ще одна риса українського характеру – терплячість, теж має два протилежні аспекти. Вона й позитивна, надає політичним можновладцям можливості приймати оптимальні рішення та втілювати їх у життя. Іншого значення терплячість набуває в умовах, коли владні структури або нездатні вивести країну з кризового стану через свою некомпетентність, або в своїй діяльності прагнуть досягнути власні цілі, далекі від інтересів народу та держави.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ментальні бар'єри у політичній свідомості українців є складним, багатофакторним явищем, яке не можна змінити лише законами чи реформами. Потрібна довготривала просвітницька робота, підвищення політичної культури, розвиток критичного мислення, зміцнення демократичних інститутів та довіри до них. Лише змінивши свідомість, українське суспільство зможе побудувати ефективну, відповідальну й справедливую політичну систему. Політична еліта повинна усвідомлювати, на які політичні, соціальні, економічні і культурні фактори вона може розраховувати, модернізуючи суспільство. Глибоке знання базових рис українського менталітету має сприяти осмисленню і розвитку вітчизняного державотворчого процесу з урахуванням світової практики й самотності історичного досвіду українського народу.

Література

1. Горбатенко В. Стратегія модернізації суспільства. Україна і світ на зламі тисячоліть. К. 1999. 161 с.
2. Єфтені Н. Особливості формування політичної свідомості. *Політичне життя*. 2019. № 4. С. 66–70.
3. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси. Етнополітологічний аналіз. К. 1998. 405 с.
4. Кулеба О. Процес формування позитивного іміджу політичного лідера. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 11. С. 204–217.
5. Лютак О. Застосування теорії поколінь у консультуванні персоналу організації. *Збірник наукових праць: психологія*. 2019. № 23. С. 94–101.
6. Морарь М. Ідеологія в діяльності політичних партій: теорія та практика. *Регіональні студії*. 2019. № 16. С. 24–28.
7. Новак О. Політична ідеологія: поняття, характеристика, функції. *Україна та Польща: минуле, сьогодення, перспективи*. 2017. № 7. С. 106–109.
8. Новікова Н. Менталітет як детермінанта формування політичної культури в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Політичні науки*. 2015. Т. 173. С. 30–34.
9. Постол Л. Психологічні аспекти національної ідентичності та меншовартості. *Соціальна психологія* 2017. № 1(61). С. 13–27.
10. Рудакевич О. Імперативи національної політичної культури. *Політичний менеджмент*. 2010. № 5. С. 128–136.
11. Смокова Г. Інститути соціалізації як механізм реалізації державної молодіжної політики в Україні. *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 69–73.
12. Шайгородський Ю. Політична культура як чинник розвитку демократичного політичного режиму в Україні. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 351 с.
13. Wilson A. The Ukrainians: Unexpected Nation. Yale University Press. 2002. 429 p.
14. Yekelchik S. Ukraine: Birth of a Modern Nation. Oxford University Press. 2007. 294 p.

Анотація

Левченко Л. О. Вплив особливостей менталітету на масову політичну свідомість громадян України. – Стаття.

У роботі здійснено комплексне дослідження української ментальності як багатогранного соціально-психологічного феномену, що формується під впливом історичних подій, традицій, релігії, геополітичного становища та культурної спадщини. Особливу увагу приділено аналізу таких характерних рис, як індивідуалізм, життєстійкість, чуттєвість, глибока духовність, світоглядна гнучкість і схильність до саморефлексії. Висвітлено амбівалентне ставлення до влади, що поєднує недовіру з очікуванням зовнішнього «рятівника» (патерналістські установки), а також досліджено вплив колективних травм – зокрема Голодомору та радянських репресій – на психіку нації.

Зосереджено й на регіональних відмінностях ментальності між сходом, заходом, центром і півднем України. Окремий акцент зроблено на трансформації ментальних установок після Революції Гідності та в умовах війни – зокрема на зростанні національної консолідації, переосмисленні понять гідності, свободи, відповідальності. Автор робить обґрунтований висновок про поступовий перехід від архаїчної свідомості до модерної громадянської ментальності, спроможної забезпечити стабільний розвиток української держави. Варто відзначити також акцент на зростанні міжособистісної довіри, самоорганізації, розвитку волонтерського руху як маркерів нової національної ідентичності. У роботі здійснено комплексне дослід-

дження української ментальності як багатогранного соціально-психологічного феномену, що формується під впливом історичних подій, традицій, релігії, геополітичного становища та культурної спадщини. Особливу увагу приділено аналізу таких рис, як індивідуалізм, життестійкість, чуттєвість, глибока духовність, гнучкість світогляду та схильність до саморефлексії. Висвітлено подвійність ставлення до влади, що поєднує недовіру з надією на зовнішнього «спасителя» (патерналістські установки), а також вплив колективної травми, зокрема Голодомору та радянських репресій, на психіку нації.

Ключові слова: українська ментальність, національний характер, історична пам'ять, колективна травма, ідентичність, патерналізм, цінності.

Summary

Levchenko L. O. The influence of mental characteristics on the mass political consciousness of Ukrainian citizens. – Article.

The work presents a comprehensive study of Ukrainian mentality as a multifaceted socio-psychological phenomenon shaped by historical events, traditions, religion, geopolitical position, and cultural heritage. Particular attention is given to the analysis of characteristic traits such as individualism, resilience, sensitivity, deep spirituality, worldview flexibility, and a

tendency toward self-reflection. The ambivalent attitude toward authority is highlighted, combining distrust with expectations of an external "savior" (paternalistic attitudes), along with the impact of collective traumas—particularly the Holodomor and Soviet repressions—on the national psyche.

The study also focuses on regional differences in mentality across eastern, western, central, and southern Ukraine. It outlines the role of language, historical memory, and myth-making in shaping national identity. Special emphasis is placed on the transformation of mental attitudes following the Revolution of Dignity and during wartime conditions, including the rise of national consolidation and the rethinking of dignity, freedom, and responsibility. The author draws a well-founded conclusion about the gradual transition from an archaic consciousness to a modern civic mentality capable of ensuring sustainable development of the Ukrainian state. The work also highlights the growing importance of interpersonal trust, civic self-organization, and the volunteer movement as key markers of a new national identity. The paper stands out for its logical structure, scholarly depth, and the persuasiveness of its arguments, making it a valuable contribution to the study of the social psychology of Ukrainian society.

Key words: Ukrainian mentality, national character, historical memory, collective trauma, identity, paternalism, values.